

Лаврук В.В.,

к.е.н.,

доцент кафедри фінансів і кредиту,

Подільський державний аграрно-технічний університет

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті вивчаються передумови формування сучасної моделі економіки через модернізаційні процеси з урахуванням національної специфіки і національних, культурно-релігійних, історичних особливостей даного процесу.

Ключові слова: модернізація, економіка, конкурентоспроможність, наука і техніка, інновації, технології.

Постановка проблеми. Модернізація економіки передбачає як технологічне оновлення діючого виробничого потенціалу, так і прискорений розвиток високотехнологічних видів діяльності. Її послідовна реалізація покликана перетворити технологічні та організаційні нововведення в головний фактор кількісної та якісної динаміки національної економіки. Економічна модернізація ринкового господарства як докорінне оновлення на сучасній основі його матеріально-речових та організаційно-економічних структур передбачає якісне перетворення технічного базису виробництва шляхом впровадження високих технологій. Змістовно економічна модернізація характеризується як структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її глобальної конкурентоспроможності.

Модернізаційний процес у вітчизняних реаліях стикається з наростаючими труднощами, набуває нестійкого і поворотного характеру, а отже постає очевидною необхідність виявлення причин і факторів, які відштовхують реформи та віддаляють цілі і результати проведених перетворень. Без розуміння національної специфіки модернізації в цілому і національних, культурно-релігійних, історичних особливостей даного процесу в кожній країні неможливо сформулювати ефективну програму реформ та дієвий механізм модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми дослідження модернізаційних процесів були розкриті у працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців К. Блека, О. Белоруса, В. Вольчіка, В. Гейця, С. Глазьева, Н. Грачевської, У. Джорджа, Л. Калініна, Н. Кондратьєв, И. Макарова, Г. Менш, Т. Парсонса, В. Полтеровича, О. Сухарева, А. Чаленко, А. Чухна, Є. Ясіна, які визначали модернізацію як структурну перебудову економіки, що передбачає корінне відновлення виробничого потенціалу та повсюдне впровадження нових технологій.

В їхніх працях континуальний, безперервний характер економічного розвитку в умовах модернізації, яка аналізується в історико-економічній динаміці, змінюється на циклічний. Виявлені Н. Кондратьєвим, Й. Шумпетером і Г. Меншем «довгі хвилі» в економіці як змінюючі один одного технологічні уклади відображають, з одного боку, певний рівень розвитку науки і техніки, а з іншого – час створення і використання на цій основі виробничих, маркетингових та організаційних технологій. При цьому елементи нових технологічних укладів спо-

чатку з'являються як полюси нововведень в просторі «старої економіки» і поступово, шляхом технологічної дифузії, розширюють ареал «нової економіки».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто відзначити, що на відміну від процесів модернізації в західних і східних суспільствах даний процес у пострадянських країнах має низку особливостей. По-перше, природа цих економічних моделей специфічна, а механізм розвитку не має аналогів в історії. За низкою факторів така модель цілком конкурентоспроможна з сучасними розвиненими країнами (скажімо, у військовій, космічній сферах, фундаментальних і прикладних науках, мистецтві, літературі тощо). Проте механізми еволюції пострадянських суспільств засновані на традиціоналістських за змістом і соціалістичних за формою цінностях. Пострадянські режими можна охарактеризувати як мобілізаційні. Антикапіталізм мобілізаційних систем виявився у відмові від універсальних механізмів еволюції, які використовували капіталістичні суспільства: приватної власності, нерівності, саморегулювання ринку, конкуренції, ідеології індивідуалізму, розмежування економіки і політики. Відмова від природно-історичних механізмів соціальної еволюції призвела до використання політико-ідеологічних способів мобілізації людей до економічної діяльності.

По-друге, зазвичай світова практика трансформації традиційного суспільства в сучасне відбувається при наявності соціально-економічних, правових і культурних умов у вигляді товарного виробництва, ринку, елементів правової держави, системи цінностей, здатних адаптуватися до нововведень технологічного, матеріального і політичного характеру. У пострадянських країнах подібні передумови відсутні, тому ідеологія і реальна поведінка правлячої еліти та мас в умовах модернізаційного процесу істотно розходяться. Це обумовлено тим, що уявлення про сучасне суспільство у них формуються ні на фундаменті реально функціонуючих структур, а більшою мірою або на основі аналогій з західними моделями, або за рахунок власних уявлень про справедливе суспільство. Отже, в посткомуністичних країнах явно бракує низки цивілізаційних передумов, що обмежує їхні можливості до модернізації.

По-третє, злам несучої конструкції колишньої системи «партія – держава», через яку населення брало участь у суспільному житті, породила кризу ідентичності. Це посилює соціальну напруженість і конфліктність у суспільстві, що робить реформаторський процес нестійким, хвилюподібним, некерованим.

По-четверте, реформаторські зусилля 80–90-х рр. підтвердили побоювання щодо зворотності руху. Вони обумовлені тим, що економічні реформи руйнують для багатьох людей звичну картину світу, цінності, які визначають культурну самобутність різних соціальних груп. Проведені реформи у посткомуністичних країнах принципово виходять за рамки історично

сформованого менталітету основної маси населення. Посилюється суперечність між цінностями культури, реально функціонуючими в суспільстві, і соціальними відносинами, що формуються на принципово іншій – ринковій – основі, що породжує дискомфорт існування широких верств суспільства, викликає негативне ставлення до реформ після початкового етапу ейфорії загальної критики колишньої системи. Таким чином, успіх модернізації багато в чому залежить від подолання соціокультурних протиріч. Збереження системи в стані динамічної рівноваги можливо завдяки досягненню макроекономічної і макросоціальної стабільності, подолання ефекту втоми населення від програм і проєктів шляхом реального поліпшення їхнього матеріального становища. Вельми важливо знайти конструктивні способи вирішення виникаючих суперечностей – не шляхом підпорядкування інтересів однієї групи іншою, а через згоду, розширення сфери співробітництва і діалогу різних сил.

Мета статті. Головною метою роботи є вивчення передумов формування сучасної моделі економіки через модернізаційні процеси з метою підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Модернізаційний процес руйнує колишні інститути, зв'язки та форми соціальної і політичної ідентифікації. Нові ж механізми ідентифікації складаються в умовах зростаючої дезінтеграції і нестабільності суспільства. Практика модернізації у Східній Європі показує, що технократичне вирішення проблеми трансформації етатистської системи на основі економічних методів (капіталовкладення, технології) не дає належного ефекту без зміни системи цінностей, психології, типу мислення. Система цінностей трансформаційного суспільства наштовхується на неадекватну економічну систему, яка функціонує на основі ринку, погано стимулює раціональну економічну діяльність громадян.

Модернізація економіки передбачає комплекс заходів, спрямованих на подолання економічного відставання шляхом удосконалення господарського механізму. Необхідно визнати, що зміст модернізаційних перетворень і механізми їх забезпечення в економічній літературі є дискусійними. Так І.В. Макарова трактує модернізаційні перетворення як процес формування сучасної моделі економіки на основі інноваційних перетворень, орієнтований на якісні зміни в суспільстві, що відповідають новій системі інтересів, цінностей і пріоритетів [1]. У даному підході акцентується низка характерних ознак модернізації: 1) це процес формування сучасної моделі економіки; 2) зазначений процес тісно пов'язаний, головним чином, з інноваційними перетвореннями (механізмом модернізації); 3) сутністю модернізації економіки є якісні зміни в суспільстві, що відповідають новій системі інтересів, цінностей і пріоритетів. Отже, в основу механізму модернізації покладено інноваційні перетворення.

Будучи видом економічної діяльності (комплексом заходів), модернізація економіки переслідує різного роду цілі. Головна мета модернізації – формування сучасної моделі економіки. Однак поряд з цією основною (стратегічною) метою модернізація економіки має три додаткових (поточних) напрями:

- технічне оновлення застарілої матеріальної бази виробництва;
- перебудова структури економіки і скорочення частки сировинних галузей;
- збільшення питомої ваги в економіці тих галузей, які є каталізатором економічного розвитку (наукоємні, високотехнологічні галузі формування інноваційної моделі розвитку). Зовсім протилежне визначення модернізаційних перетворень економіки міститься в наукових працях тих вчених, які розгля-

дають будь-яку модернізацію в якості проєкту, а не процесу. І це зрозуміло, оскільки тут присутній абсолютно інший методологічний підхід до визначення модернізації економіки [2].

На наш погляд, питання про основні і поточні цілі модернізації економіки носить дещо умовний характер. Дійсно, на тлі основної мети – формування сучасної моделі національної економіки – всі інші цілі є другорядними (поточними) в загальній системі напрямів. Але в рамках поточних завдань та чи інша мета модернізації виходить на передній план (наприклад, випуск нової продукції та продукції з поліпшеними характеристиками). При цьому не зовсім коректно допускати поєднання економічної і технологічної модернізації, аргументуючи технічне оновлення застарілої матеріальної бази виробництва.

Розглядаючи модернізацію економіки крізь призму категорії «механізм модернізації», варто акцентувати увагу на теоретичних поглядах про сутність і елементне наповнення механізму модернізації, особливо в контексті загальнонаукової категорії «економічний механізм». Термін «механізм» має кілька значень. Найчастіше під механізмом розуміється сукупність необхідних рухів, які пов'язані і дотичні між собою. Водночас використовується й інше визначення механізму як системи, пристрою, що визначає порядок будь-якого виду діяльності. Тобто механізм трактується як система [3]. Однак у цьому зв'язку виникає питання: що являє собою система в розрізі механізму модернізації? В науковій літературі дискусійним є сам термін «економічний механізм». Безумовно, поняття «економічний механізм» належить до складних явищ і продовжує викликати дискусію серед учених.

Багатоаспектність поняття породжує цілу палітру різних точок зору, поглядів і теорій. Низка дослідників розглядають економічний механізм як сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси, їх регулювання. Деякі автори роблять наголос на характеристичні економічного механізму як інструменту, важеля і способу регулювання. Як вважає А.Ю. Чаленко, у зазначених випадках «механізм» необґрунтовано поставлений над «процесом» [4]. Окрім того, дане поняття розширене елементом «регулювання», який передбачає відстеження результатів і формування управляючих впливів, тобто передбачає наявність механізму в механізмі, що також методологічно невірно. У цьому контексті економічним механізмом є сукупність ресурсів економічного процесу і способів їх поєднання.

Л. Гурвіц, нобелівський лауреат з економіки за «основоположний внесок у теорію економічних механізмів» (2007 р.), визначає економічний механізм як взаємодію між суб'єктами і центром, що складається з трьох стадій: кожен суб'єкт у приватному порядку посилає центру повідомлення m_i ; центр, отримавши всі повідомлення, обчислює передбачуваний результат $Y = f(m_1, \dots, m_n)$; центр оголошує результат Y і за необхідності втілює його в життя. Прикладами таких механізмів є аукціони першої та другої ціни [5].

Відтак, проведений аналіз наукових поглядів щодо категоріального змісту і наповнення економічного механізму дає змогу зробити проміжні висновки:

1. Термін «економічний механізм» (так само як і поняття «механізм») є багатоаспектним. Тому закономірно, що в економічній літературі низка авторів виділяють в якості його основної (визначальної) ознаки такі: а) спосіб функціонування економічної системи; б) сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси; в) конвергенцію саморегулювання діяльності господарських суб'єктів і регулюючі функції держави; г) елемент економічного механізму тощо.

2. Виявлена багатоаспектність не повинна призводити до змішування понять, а головне – перешкоджати виявленню сутності досліджуваного явища. Вважаємо недоцільним отожднювати економічний механізм із системою управління економікою (управляючою підсистемою економіки) або ідентифікувати господарський механізм з економічним.

3. Доволі дискусійним постає порівняння економічного механізму з грою (точніше кажучи, з формою гри). Дійсно, таке визначення є найвищою мірою формою абстракції.

4. Головна ознака (риса) економічного механізму полягає в тому, що він (механізм) є способом функціонування економічної системи. Він відображає момент руху, функціонування. Механізм не має власного управління, є нерухомим і перебуває у стані очікування управління процесом.

5. Варто розрізнити різні види механізмів: політичні, соціальні, економічні, юридичні та ін. Але важливо мати на увазі, що всі види механізмів необхідно об'єднати в дві основні групи: базисні і надбудовні. Щодо економічного механізму, то він, безумовно, належить до базисних. З метою його запуску необхідні важелі, інструменти впливу.

6. Будучи базисної категорією, економічний механізм не може існувати без процесу (діяльності), оскільки є його складовою частиною і налаштований на виконання тільки процесних функцій. Економічний механізм – це внутрішня система, пристрої, що визначають порядок функціонування економічної діяльності.

Проведений аналіз категоріального змісту терміну «економічний механізм» не дозволяє погодитися з отожднюванням модернізаційного механізму з інноваційними перетвореннями. Принаймні, поняття «інноваційні перетворення» ближче розташоване до цілей модернізації, ніж до механізму. Більш аргументованим є використання інноваційних засобів для досягнення основної мети модернізації економіки – формування сучасної моделі економіки.

Вважаємо, що при характеристиці економічного механізму в цілому та модернізації економіки зокрема, в рамках міжгалузевих (комплексного) економіко-правового підходу, можна використовувати поняття «засіб», яке розроблено більш детально вченими-юристами. У науковій літературі можна виявити різне розуміння і тлумачення терміна «засіб». У найбільш широкому значенні будь-який засіб – це, насамперед, інструмент (знаряддя), а також прийом, спосіб впливу. Тому засіб державного регулювання економічної діяльності являє собою інструмент, спосіб державного впливу на відносини у сфері підприємництва. Економічні засоби регулювання економіки в цілому та підприємницької діяльності знаходять своє реальне втілення у відповідних правових формах. Гроші і грошові кошти, кредити і фінанси, податки і збори, ціни і тарифи тощо є економіко-правовими засобами. Це рівною мірою відноситься і до політичних та організаційно-технічних засобів. Правові засоби є збірним поняттям. У цій якості сукупність (система) правових засобів являє собою механізм правового регулювання. До елементів

(засобів) цього механізму відносяться: юридичні норми, нормативні правові акти, правовідносини, акти реалізації права, правозастосовні акти, правосвідомість, режим законності. З метою термінологічної єдності поняття «засіб» могло б виступити в якості своєрідного інструменту (прийому) уніфікації.

Висновки. В умовах сьогодення розглядаються різні варіанти модернізації економіки: від ставки на сучасні технології та переважно інвестування в наукоємні виробництва до першочергового розвитку цивільних галузей, національного споживчого сектора, ресурсозберігаючих технологій, здебільшого традиційного спрямування. У другому випадку розвиток споживчого сектора стає серйозним стимулом розширення інвестиційного попиту, однак необхідно враховувати тривалий термін модернізаційного лага. Інтенсифікація пошуків нових інструментів адаптації суб'єктів економіки до трансформацій економічного середовища стає передумовою нівелювання кризових процесів, які їх охопили.

Література:

1. Макарова И.В. Потенциал модернизации машиностроительного комплекса региона : монография / Отв. ред. О.А. Романова. – Екатеринбург, 2010. – 350 с.
2. Бельх В.С. Модернизация экономики [Текст] : понятие, цели и средства / В.С. Бельх // Бизнес, менеджмент и право. – 2011. – № 1. – С. 45-49.
3. Калініна Л.І. Соціальний контекст загальнонаукового феномену механізму / Л.І. Калініна // Electronic Journal «The Theory and Methods of Educational Management», Edition 2 (14) (2014).
4. Чаленко А.Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях / А.Ю. Чаленко // Экономика промышленности. – 2010. – № 51(3). – С. 26-33.
5. Измалков С. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.) / С. Измалков, К. Сонин, М. Юдкевич // Вопросы теории // Вопросы экономики. – 2008. – № 1.

Лаврук В.В. Гносеологические основы формирования механизма модернизации экономики

Аннотация. В статье изучаются предпосылки формирования современной модели экономики через модернизационные процессы с учетом национальной специфики и национальных, культурно-религиозных, исторических особенностей данного процесса.

Ключевые слова: модернизация, экономика, конкурентоспособность, наука и техника, инновации, технологии.

Lavruk V.V. Epistemological principles of the formation mechanism of modernization of economy

Summary. The article examines preconditions of formation of modern model of economy through modernization processes taking into account national circumstances and national, cultural, religious, and historical characteristics of this process.

Keywords: modernization, Economics, competitiveness, science and technology, innovation, technology.